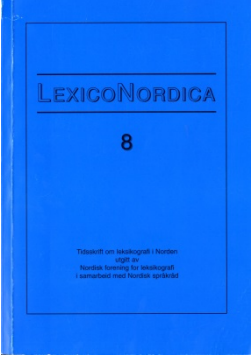

LexicoNordica

Forfatter:	Valerij Berkov	
Anmeldt værk:	Bjarne Berulfsen og Dag Gundersen. <i>Fremmedord blå ordbok</i> . 16. utg. Oslo: Kunnskapsforlaget: 2000. 485 s.	
Kilde:	LexicoNordica 8, 2001, s. 183-188	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Valerij Berkov

Bjarne Berulfsen og Dag Gundersen. *Fremmedord blå ordbok*. 16. utg. Oslo: Kunnskapsforlaget: 2000. 485 s.

Fremmedordbøker er en av de mest populære sjangrer innenfor leksikografien. De har en bred brukerkrets og kommer ut i mange utgaver og opplag, og det faktum at ordboka til Berulfsen og Gundersen (B&G) nå foreligger i 16. utgave, vitner om det. Undertegnede hører også til mange flittige og takknemlige brukere av tidligere utgaver av denne ordboka.

La det bli sagt med det samme. Dette er en meget god ordbok. Den inneholder et vell av opplysninger om fremmedordenes betydning (ofte med angivelse av deres opprinnelse og primære betydning) og uttale. Til forskjell fra de tidligste utgaver angir den også tonemer.

Det er ikke angitt i ordboka hvor mange oppslagsord den inneholder. Etter anmelderens beregninger er det i hvert fall over 25.000. Dette er altså en meget fyldig ordbok.

Som i enhver ordbok er det noen detaljer i B&G som kan gi anledning til diskusjon (de drøftes senere i anmeldelsen). Men de er av underordnet betydning og kan på ingen måte gi grunn til å betvile bokas høye kvalitet. Og nettopp dette – det at ordboka er av høy kvalitet – kan gi anledning til å drøfte noen sider av denne type ordbøker som sådanne.

En fremmedordboksforfatter blir konfrontert med en del problemer.

Problem

1

Fremmedordbøker er ordbøker over ord som er tatt opp i språket fra et annet språk. Noen av slike innlånte ord føles ikke lenger som fremmede (de kalles tradisjonelt *lånord*), andre bevarer noen eiendommeligheter – fonetiske (deriblant prosodiske) og/ eller grammatiske og/eller i stavemåten (dem kaller man som kjent *fremmedord*). Begrepet lånord illustreres for norskens vedkommende gjerne ved ord som *kirke*, *herre*, *betale*, begrepet fremmedord ved ord som *gelé* og *nachspiel*. Lånord er i regelen så innarbeidet at deres betydning er klar for enhver språkbruker.

Fremmedordbøker er pr. definisjon ordbøker over fremmedord.

Imidlertid er grensen mellom lånord og fremmedord skarp og tydelig bare rent teoretisk. Dette kan illustreres ved leksemer som relaterer til kristendom og kirke og som ble innlånt i norsk i det 11.

århundre. Ordene *satan*, *alter* ble sannsynligvis tatt i bruk i norsk på samme tid (om enn i annen form) som *kirke*, *prest*, *preke*, *skrifte*, *engel*, *djevel* o.l. B&G har med ordene *satan* og *alter* mens de andre ordene som står ovenfor, mangler. Ordet *alter* har tonem 2 og er derfor å betrakte som lånord, mens *satan* har tonem 1. Både substantivet og verbet *messe* er tatt med i B&G enda de ikke har noen kjennetegn av fremmed opprinnelse og vel er like så gamle som *prest* og *skrifte*.

På den annen side finnes det en masse ord som ble innlånt i norsk i nyere tid, dvs. som er fremmedord, men som ikke har noen trekk som skulle indikere deres fremmede opprinnelse, f.eks. *bil*, *trikk*, *sykkel*.

Det som er sagt ovenfor, betyr at kriteriet "fremmedspråklige kjennetegn" ikke alltid er pålitelig nok. Et par andre eksempler. Ordet *kaffe* har tonem 1 og skulle av den grunn vært betraktet som fremmedord, men oppfattes som lånord (og visstnok av den grunn ikke er tatt med i B&G). Men tonem-kriteriet hjelper ikke alltid, jf. en del utvilsomme fremmedord som har tonem 2 fordi vel de fleste ord på *-e* med trykk på nestsiste stavelse har det: *fadese*, *nymfe*, *periode*. Ordene *vene* (blodkar) og *rute 1* (firkant; glass), *rute 2* (vei) har absolutt ingen fremmedspråklige trekk; men *vene* er tatt med i B&G, mens *rute 1* og *rute 2* mangler (formodentlig fordi *rute 1* er innlånt fra middelnedertysk og betraktes som lånord, og *rute 2* er et gammelt lån fra latin, antagelig via fransk, og også betraktes som lånord).

Problem 2. Tar vi fagtermer fra ulike spesialområder, så er det titusener på titusener, ja kanskje hundretusener (tenk bare på kjemiske termer!) fremmedord som brukes i norsk. De er høyst ulike når det gjelder frekvens. Noen av dem er helt alminnelige og høyfrekvente, og enhver språkbruker vet hva de betyr. På den annen side finnes det et utall fremmedord som utelukkende brukes innenfor sine respektive fagområder og som en vanlig språkbruker så godt som aldri kan få bruk for å vite hva betyr. Rent teoretisk er problemet nokså lett å løse: Alminnelige høyfrekvente ord på den ene side og særdeles spesielle lavfrekvente termer på den andre tas ikke med i en fremmedordbok. Men ettersom det ikke foreligger nøyaktige opplysninger om fremmedordenes frekvens, er man nødt til å gå skjønnsmessig frem.

Dette kan illustreres ved et ganske enkelt eksempel, navn på ulike dyr som ikke hører til Norges fauna. Mange slike dyr har betegnelser som selvfølgelig er av fremmed opprinnelse, og som derfor er ekte fremmedord. Men forfatterne er på det rene med at det ville vært pedanteri å bruke dette som eneste kriterium, og tar også med i betraktning ordets frekvens og dermed forståelighet. Følgende ord er f.eks. ikke tatt med: *elefant*, *kamel*, *løve*, *sebra*, *sjiraff*, *tiger*. Derimot oppfatter ordboka ordene *anakonda*, *bison*, *dromedar*, *gasell*, *gepard*, *gib-*

bon, gorilla, jaguar, kenguru, krokodille, leopard, makake, orangutang, sjakal, sjimpanse, vombat, zebu. Det kan bemerkes at "halvfremmedord" (av typen *bisamrotte, moskusokse*) ikke er tatt med. Men dette er ikke fast noen regel (ordet *genistrek* er med).

Dette gjelder stort sett også høyfrekvente ord fra andre områder, bl.a. dagliglivet. Det er derfor ikke helt klart hvorfor det er tatt med i B&G noen innarbeidede fremmedord som nok er kjent for enhver nordmann: *avis, baby, drama, drink, genser, geografi, geologi, gevinst, gir, kafé* (*kaffe* er som sagt ikke med), *kakao* (*sjokolade* er ikke med), *kafeteria, kefir, keiser, keramikk, kontroll, malaria, militær, natur, pizza, sjef, sjekke* (en ny betydning mangler i definisjonen), *sjåfør, spesiell, telegram.*

En slik løsning – det at særlig høyfrekvente fremmedord ikke tas med – forekommer å være riktig. En fremmedordbok er jo i første rekke en oppslagsbok. Omfanget i slike ordbøker er begrenset, bl.a. av kommersielle hensyn, noe som forresten er ganske viktig, og leksikografen går ut fra hva som kan være aktuelt for brukerne og hva som ikke er det. Ut fra disse hensyn er det neppe sannsynlig at noen bruker ikke vet hva ordene *elefant* eller *løve* betyr, og vil slå opp på dem. Men da kunne også artiklene *avis, baby, genser, sjef* o.a. som er nevnt ovenfor, vært sløyfet.

I grunnen er det er to prinsipper som kolliderer her: det etymologiske prinsippet og frekvens-prinsippet. Knesetter man det første prinsippet fullt ut, så hører ordene *elefant* og *bison* til samme kategori. Rent leksikografisk er det forskjell på dem: Ethvert barn vet hva *elefant* er for noe.

Problem 2 har også en annen side, nemlig forholdet til særlig lavfrekvente ord som svært sjelden kan tenkes å bli slått opp på. Stort sett fant anmelderen ganske få slike tilfeller i B&G. Som eksempler kan en anføre ordene *centrosojuz* og *benzaldehyd*. Det første av disse ordene betyr 'sentralforbundet for de kooperative forbruksforeningene i det tidligere Sovjetunionen' og var til og med i det tidligere Sovjet ikke særlig aktuelt (undertegnede, som er russer, kan ikke huske å ha brukt det noen gang). Det er ikke engang oppført i det siste ettbinds *Stort konversasjonsleksikon*.

Fremmedordbøkene brukes – ved siden av konversasjonsleksika – faktisk som populær erstatning for flere ulike fagordbøker (i astronomi, fysikk, medisin, EDB, språkvitenskap, jus, økonomi, psykologi osv., osv.). Siden hvert av slike spesielle områder teller tusenvis av termer (ofte mer), er det bare mulig å ta en liten del av dem med i en fremmedordbok. Rent teoretisk er det to fremgangsmåter å bestemme termenes viktighet på. Den ene er å bruke frekvensen som kriterium.

Det ville vel vært det riktigste, men faktum er at slike frekvenslister ikke foreligger (det jeg vet ikke for noe språk). Den andre er å la eksperter på vedkommende områder sette opp termlister for sine fag. Her er det en reell fare for at de kan overvurdere viktigheten av noen termer for en vanlig bruker. Dette kan illustreres ved at B&G inneholder noen fagord fra området språkvitenskap som en vanlig bruker sannsynligvis ikke ofte kan komme til slå opp: *aposiopese, bahuvrihi, dvandva, hapax legomenon, haplologi, litot/litotes, oksymoron, paronomasi, synekdoke, zeugma* m.m. Anmelderen har en mistanke om at dette rike utvalget av lingvistiske termer henger sammen med at Dag Gundersen er filolog. Det spørs bare om andre spesialområders terminologi også er representert i B&G med slik fylldighet. Ordbøker bør jo jevnt over karakteriseres ved samme "frekvensdybde", dvs. ved at divergensen i frekvensen til oppslagsordene ikke må være alt for stor. Hvis vi f.eks. tar med i en ordbok det ganske lavfrekvente ordet *dvandva* (som nok ikke alle filologer vet hva betyr), så er det logisk å vente at de ikke særlig frekvente biologiske termene *partenogenese* og *tropisme* også er med (begge er inkludert i B&G).

Problem 3. Det er alt sagt at full konsekvens og full overholdelse av frekvensprinsippet i ordbøker er uoppnåelige først og fremst pga. mangel på opplysninger om hyppigheten av lavfrekvente leksemer. Likevel streber en ordboksforfatter etter at hans ordliste (fortegnelse av oppslagsord) skal være systematisk: Er f.eks. ordet *fenotype* med, så bør også *genotype* være med (begge er med i B&G). Noen ganske få inkonsekvenser i så måte er å finne også i B&G. Det psykologiske fagordet *déjà-vu* er inkludert, mens *jamais-vu* mangler. *Pelikan, flamingo* og *emu* er tatt med, men *struts* (og *strutsepolitikk*) er ikke det. I forangående avsnitt er oppslagsordet *benzaldehyd* nevnt, og da ville det vært logisk å ta med *formaldehyd* som imidlertid mangler.

Det samme gjelder bl.a. fremmedspråklige uttrykk. De er godt representert i B&G, f.eks. *bene vixit qui bene latuit, coming man, credo quia absurdum, deus ex machina, ecce homo, enfant terrible, ex officio, frisch vom fass* (det burde nok vært *Fass* eller enda bedre *Faß*), *in the long run, in toto, in vino veritas, in vivo, noli me tangere, per ardua/aspera ad astra, sine ira et studio, sit venia verbo, tabula rasa, tertium non datur, upper ten (thousand), volento Deo*. Men en del vel ikke mindre kjente fremmedspråklige uttrykk mangler, bl.a. *de profundis, der langen Rede kurzer Sinn, de te fabula narratur, de visu, ferro et igne, la garde meurt et ne se rend pas, sit tibi terra levis*, for å nevne noen. Dette er litt merkelig, fordi Dag Gundersen, en av forfatterne av *Bevingede ord*, er Norges fremste ekspert på området.

Her vil anmelderen få lov til å komme med en digresjon. Etter hans mening bør fremmedordbøker (som forresten ordbøker ellers) ikke bare brukes som oppslagsverker, men også bidra til å utvide brukerens horisont, lære ham noe. Dette gjelder i høy grad fremmedspråklige uttrykk. Men slik de er plassert både i B&G og i Evensberget og Gundersens *Bevingede ord* kan leseren bare tilfeldig støte på dem eller må pløye seg gjennom hele ordboka. Kanskje er det lurt å følge det russiske mønsteret for fremmedordbøker, der slike fremmedspråklige uttrykk er samlet bakerst i boka. Dette forklares naturligvis ved at russisk bruker det kyrilliske alfabetet, og fremmedspråklige uttrykk, som skrives med det latinske alfabetet, derfor ikke lar seg inkorporere i den russiske teksten. Men når slike enheter er samlet på ett brett, er de en interessant og nyttig lektyre. Undertegnede må tilstå at han har lært ikke så lite ved å lese tillegg til russiske fremmedordbøker. Dessuten utgis nå i Russland egne ordbøker over fremmedspråklige uttrykk. De er av to slag.

Den ene kategorien, som er beregnet på seriøse brukere, inneholder fremmedspråklige uttrykk som er brukt i russisk litteratur uten oversettelse. Den er representert ved en ordbok på to bind, med tallrike eksempler, for det meste fra klassisk litteratur, og utførlige kommentarer.

Den andre kategorien er små populære ordbøker som omfatter de mest brukelige fremmedspråklige ord og uttrykk som brukes i russisk tale, f.eks. *à la guerre comme à la guerre*, *à livre ouvert*, *après nous le déluge*, *contradictio in adjecto*, *cui bono*, *do ut des*, *non multa sed multum*, *nulla dies sine linea*, *pater familias*, *quantum satis*, *raison d'être*, *self-made man*, *sic transit gloria mundi*, *time is money*, *tres faciunt collegiam*, *tutti frutti*, *varia*.

Kanskje ville en slik liten ordbok finne sin leserkrets i Norge?

Noen småting.

Ordet (*et*) *must* brukes nokså mye og burde vært tatt med. Det ser ellers ut til at *Anglisismeordboka* ikke er fullt ut ekserpert.

Duma er ikke bare "russisk nasjonalforsamling (1905–1917)", men også navnet på underhuset i det nåværende Russland (offisielt *Statsduma*).

Exit betyr ikke bare "han (el. hun) går ut", men også 'NN avslutter sin virksomhet, forsvinner fra den offentlige arena'.

Apartheid er ikke lånt fra nederlandsk, men fra afrikaans (ordet har forresten lik form i begge språkene).

À la guerre (biljardspill) er tatt med; uttrykket *à la guerre comme à la guerre* kunne også blitt inkludert.

Skanner, skanning uttales ikke bare med [æ], men – og nå helst – med [a].

En del kortord er tatt med (*diske, krim, porno*), men noen, særlig fra dagligtalen, mangler (f.eks. *deppa, dimme, info, lab(b), mikk, noia, pers, temp*).

Bortsett fra noen småting nevnt på slutten av anmeldelsen, er det som står ovenfor, for det meste refleksjoner over fremmedordbøkernes egenart. Dette er som sagt ikke ment som kritikk av B&G. Tvertimot. Meningen var å vise hvor vanskelig oppgaven var. Den er løst i ordboka på en høyst tilfredsstillende måte.

Litteratur

Bol'shoj enciklopediãeskij slovar'. Moskva & S.-Peterburg 1997.

Evensberget, Snorre & Dag Gundersen 1995. *Bevingede ord*. 3. utg. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Graedler, Anne-Line & Stig Johansson 1997. *Anglisismeordboka*. Oslo: Universitetsforlaget.